

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ ENSTİTÜSÜ — KUNSTHISTORISCHES INSTITUT

SANAT TARİHİ YILLIĞI

VIII

KUNSTHISTORISCHE FORSCHUNGEN

SEMAVİ EYİCE

**RÖLİK MAHFAZALARI HAKKINDA BİR KİTAP VE BU
MÜNASEBETLE
ANADOLU'DAN BAZI RÖLİK MAHFAZALARI**

**A BOOK ON RELIQUARIES AND SOME
NEW RELIQUARIES FROM
ANATOLIA**

İstanbul 1979

Ayrı baskı — Sonderdruck

Doğru No: 26170

er No: 26168

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. ab 170

SINIFLAMA NO.

ab 168

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

RÖLİK MAHAFAZALARI HAKKINDA BİR KİTAP VE BU MÜNASEBETLE ANADOLU'DAN BAZI RÖLİK MAHAFAZALARI

Semavi EYİCE

Bundan dokuz yıl önce yayınladığımız bir yazıda¹, çeşitli müzelerde rasladığımız ve çoğu Anadolu'da bulunmuş olan Antik bir lâhit biçimindeki taştan rölik mahfazalarını tanıtmaya çalışmıştık². Bu arada Avusturya'da H. Buschhausen tarafından büyük bir kitap

1 Semavi Eyice, *Anadolu ve İstanbul'da lâhit biçiminde rölik mahfazaları -Reliquaires en forme de sarcophage en Anatolie et à Istanbul*, «*İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*», 15-16 (1969), s. 97-145, türkçe ve fransızca, 32 resim ile.

2 Yukarıdaki yazımızda 15 no.lu mermer rölik mahfazası teknesinin buluntu yerini bildirirken, bunun Kıbrıs menşeli olduğunun söylenmesini şüphe ile karşılayarak, kesin olmayan bir ifade ile bunu kaydetmiştik (kşl. *yuk. yazımız*, s. 106). Sonradan tesbit ettiğimize göre, bu tekne 1921'de İstanbul'da Gülhane'de Fransızların yaptıkları kazıda Hagios Georgios kilisesi olduğu sanılan yerde bulunmuştur, bkz. R. Demangel - E. Mamboury, *Le quartier des Manges et la première région de Constantinople* (Recherches Françaises en Turquie, 2) Paris 1939, s. 119, no. 21, res. 148. İlk yazımızda 20 numaralı olarak gösterilen ve 2176 invanter sayılı mahfaza Doğu Anadolu'da Silvan (eski adı: Meyyafarikin)'da bulunmuştur. Buranın evvelce çok önemli bir Hristiyan merkezi olduğu bilinir. Nitekim Silvan'ın içinde yakın tarihlere kadar iki kilise harabesi duruyordu, kşl. Gertrude L. Bell, *Churches and Monasteries of the Tûr Abdîn and Neighbouring Districts* (Zeitschrift für Geschichte der Architektur, Beiheft 9) Heidelberg 1913, s. 30 vd. Yerli bir sanat zevkine ve üslubuna işaret eden rölik mahfazasının, biri basilika diğeri kubbeli olan bu iki kiliseden birinde bulunmuş olmasına ihtimal verilebilir. Bu yapılar artık ortadan kalkmıştır. Yine ilk yazımızda Zeyrek camiiinde bulunduğu bildirilen 12 numaralı rölik mahfazası evvelce Ayasofya Müzesinde iken, 1971'de Arkeoloji Müzesine devredilmiştir. Şimdi burada 71/136 invanter sayısı ile kayıtlıdır.

basıldı. Diğer taraftan değişik yerlerde aynı gruba giren bir kaç rölik mahfazası daha bulduk. Bu ikinci yazımızda Buschhausen'in kitabını tanıttıktan sonra, sonradan rasladığımız veya haklarında bilgi edindiğimiz rölik mahfazalarının bir katalogunu vereceğiz.

I

H. Buschhausen'in rölik mahfazaları hakkındaki kitabı

1971 yılında Avusturya İlimler Akademisinin Bizantinistik komisyonu ile Viyana Üniversitesi Bizans Araştırmaları Enstitüsünün müşterek yayını ve Viyana Bizans Araştırmaları dizisinin IX. cildi olarak büyük bir kitap yayınlandı. Helmut Buschhausen tarafından yazılan bu kitap aslında iki cilt halinde tasarlanmış olup, «Geç Roma devri madenden *scrinia*'ları ve erken Hristiyan rölik mahfazaları» başlığını taşımaktadır³. Basılan bu cilt ilk kısmı teşkil etmekte ve katalog bölümünü okuyucuya sunmaktadır. Bu kitabın yayınlanmasından bir kaç yıl önce, 1969'da biz de **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**'nda küçük bir araştırma yayınlamış, ve gerek İstanbul Arkeoloji Müzesinde gerek Anadolu müzelerinde karşılaştığımız lâhit biçimindeki rölik mahfazalarının bu yazımızda bir katoloğunu derlemeğe ve bunları değerlendirmeğe çalışmıştık. Şimdi Buschhausen'in kitabı ile bu konu en geniş biçimi ile toplanmış olmaktadır.

H. Buschhausen kitabının ilk cildinde dağınık *scrinia* ile **rölik mahfazalarını** toplu bir halde bir araya getirmektedir. Çıkacak ikinci ciltte ise bu konu ile ilgili problemler ele alınacaktır. Kitabın başında yer alan tanınmış Avusturya'lı Bizans Sanatı uzmanı Prof. Dr. Otto Demus'un yazdığı önsözde işaret edildiği gibi, gerek putperest *scrinia*'ların çoğu, gerek Hristiyan *scrinia*'ların hepsi IV. yüzyıla

3 H. Buschhausen, *Die Spätrömischen Metallscrinia und Frühchristlichen Reliquiare, I. Teil: Katalog* (Wiener Byzantinische Studien, IX), Wien, Hermann Böhlau Nachf. 1971, 334 sahife ve 14 - 199 levha. Bu kitap münasebetiyle hazırladığımız yazı, *Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*'nda basılmak üzere 1973'de Müze müdürlüğüne teslim edilmiştir. Fakat aradan beş yıl gibi uzun bir sürenin geçmesine rağmen, bir takım zorluklar yüzünden *Yıllık* yayınlanamadığından, makalemizi geri alarak *Sanat Tarihi Yıllığı*'nda yayınlamayı doğru bulduk.

ait olduklarına göre bunların hristiyan ikonografyası bakımından önemleri inkâr olunamaz. Yazar **scrinia**'lara hristiyan rölik mahfazalarını da katarak büyük bir **corpus** meydana getirmeye çalışmıştır.

Scrinium veya **scrinia** terimi lâtince olup, Roma çağında, mektup, kâğıd hatta küçük bazı eşyanın bilhassa kadınların tuvalet eşyasının konulması için yapılmış kutular için kullanılıyordu. Sonraları bu türden kutular kiliselerde saklanan bazı dinî yazıların içine konulduğu kutu veya mahfazalar olarak yapılmıştır. Yani böylece bunlar kutsal bir eşya karakteri almıştır. Rölik mahfazaları ise (fr. **relique**) doğrudan doğruya bir aziz veya azizenin kutsal olarak kabul edilen hatıralarının içine konulduğu kutulardır. Bu mahfazalarda genellikle ait olduğu aziz veya azizenin kemiklerinden parçalar saklanıyor ve bunlara grekçe **rölik** anlamına gelen **leipsana** teriminden **lipsanotek** deniliyordu. Ancak modern sanat tarihi bilimi bu tür eşyayı röliker (**relique**) olarak adlandırmağı ve **lipsanotek** terimini sadece belirli bazı mahfazalar için kullanmağı tercih etmiştir. Nitekim meşhur Brescia mahfazası, bir lipsanotek olarak tanınır.

H. B. konunun gerçevesini belirten kısa bir önsözden (s. 9 - 18) sonra bu katalog bölümünü üçe ayırmaktadır. Bunlardan ilkinde Geç Roma ve Erken Hristiyan madenden **scrinia**'lar (s. 21 - 172); ikincisinde Erken Hristiyan figürlü rölik mahfazaları (s. 173 - 260) üçüncüsünde ise Erken Hristiyan sadece bezemeli veya tamamen süssüz rölik mahfazaları (s. 261 - 326) tanıtılmaktadır. Kitabın sonunda ise 14 levha halinde 70 çizim resimden başka, A grubuna ait 104, B grubuna ait 65 ve C grubuna ait 30 toplam 199 levha halinde sayıları 709'u bulan fotoğraf yer almaktadır. Resimler, metin kısmında adı geçen bütün örnekleri tanıtmakla beraber, bunların bir kısmının yeteri kadar temiz ve büyük olmayışı bir eksikliktir.

Scrinia'lar genellikle ağaçdan yapılmış kutulardı. Bunların yüzlerinde bronzdan levhacıklar çakılı oluyordu. H. B. konusunu 4 - 6. yüzyıllar içine sınırlamış ve bilhassa A ve B gruplarını işlemiştir. C grubunun ise tam olmadığını itiraf etmektedir ki, bu yazımızın sonuna eklediğimiz yeni örnekler yazarın bu düşüncesini doğrular. H. B. kitabının ikinci cildinde bu C grubunu daha genişleteceğini de bildirmektedir.

H. B. nin üzerinde durduğu bir konu da Geç Roma devri *scrinia*'-ları ile Erken Hristiyan devrinin bazı rölik mahfazaları arasındaki bağlantıdır. Yazarın görüşüne göre, Güney Anadolu'da Mut yakınında Çırğa köyünde 1957 yılında bulunarak Adana müzesine konulan ince gümüş levhalardan meydana gelmiş rölik mahfazası ile onun çok yakın bir benzeri olan Güney Bulgaristan'da Hasköy (= Haskovo) yakınında Yablkovo'da 1962'de bulunan ikinci rölik mahfazası, sikke ikonografyasına bağlantılı olduklarından, en eski örneklerdir ve 4. yüzyıl eserleri olarak kabul edilmelidirler. Gerçekten aynı mahalli atölyelerin, büyük ihtimalle iç veya güney Anadolu bölgesinin eserleri olan bu küçük eserler, üzerlerinde **repoussé** tekniğindeki kabartma figürleri ile yalnız Roma değil çok daha eski bir kuyumculuk sanatının hristiyanlaşmış uygulamalarıdır. Nitekim Doğu Anadolu'da Urartu medeniyeti eserlerinde de bu teknikte figürlü kompozisyonların ince altın veya gümüş levhalara işlendikleri bilinir.

H. B. kısa önsözünde bir kaç sahifede, bu mahfazaların kilise içindeki yerlerinden bahsetmektedir. Bu da hristiyan arkeolojisi ile uğraşanların üzerinde durmaları gereken önemli bir konudur. Yazar çeşitli rölik yuvaları hakkında özet olarak bilgi vermektedir. Bizans dünyasında, bunların hemen daima, **bema**'da altının altında bazen büyükçe bir hücre içinde (Studios, Khalkoprateia) bazen de gayet küçük bir yuva veya çukur içinde oldukları söylenebilir. Son olarak İstanbul yakınında, İzmit yolu üstünde Kurt köyündeki büyük ve döşemesi oldukça zengin surette süslü bir kilise kalıntısında da böyle ufak bir yuva bulunmuştur.

H. B. bu katalogunun A, B, ve C bölümlerinde etraflı surette anlattığı anıtları küçük monografyalar halinde tanıtırken;

1. Eserin bugün nerede muhafaza edildiğini,
2. Nerede ve hangi tarihte bulunduğunu,
3. Buluntu yerinin özellikleri ve eserin hangi şartlarla meydana çıktığını,
4. Eserin beraberinde çıkarılan başka kalıntıları,
5. Bu eser hakkındaki yayınları⁴,

4 Yukarıda belirtilen yazımızda Sofya, Varna ve Köstendil rölik mahfazalarından (kşl. s. 111-112 ve fr. s. 142) bahsetmiş, fakat bu müzeleri 1966'da

bildirmektedir. Bu referanslardan sonra eserin tam ve etraflı bir tairifi, üzerindeki süsleme ve figürlerin tasviri ve eğer varsa yazıların kopyaları ve transkripsiyonları verilmektedir. Eserlerin üzerindeki bezeme ve figürlerin, büyük kompozisyonların ikonografya bakımından tahlilleri de burada önemle işlenen bir konudur. Kitabın konusunun çok geniş ve tanıtılan örneklerin çokluğu burada geniş bir tahlil yapabilmemize imkân vermemektedir. Ancak şuna işaret edelim ki, ince metal (çoklukla gümüş) plâkalar üzerine kabartma olarak yapılan süsleme, yine ölü ile ilgili bir başka anıt türünü, İstanbul Arkeoloji Müzesinde zengin bir koleksiyon olan kurşun lâhitleri hatıra getirmektedir⁵.

H. Buschhausen'in Geç Roma madenden *scrinia*'ları ile Erken Hıristiyan rölik mahfazaları hakkındaki kitabı, bu zengin konuyu ilk defa olarak bütünü ile ele almakta ve dünyanın çeşitli köşelerine dağılmış örnekleri bir araya getirmektedir. Muhakkak ki, kutuların ve rölikerlerin 4.-6. yüzyıllara ait olanlarının hepsi bu cilde girenler değildir. Bu yazımızla yayınladığımız bazı yeni örnekler, daha başkalarının da ortaya çıkabileceğini gösterir. H. B. yukarıda bahsi geçen yazımızı görmüş olmakla beraber, nedense 1966 da incelemek imkânını elde ettiğimiz, ancak resmini çekemediğimiz fakat kısa bir not halinde bahsettiğimiz Köstendil rölik kutusunu ise tamamen atlamıştır. Acaba onu ikinci cilde mi bırakmıştır? Fakat bu takdirde buna neden lüzum gördüğü sorulabilir. Şunu belirtelim ki H. B.'in kitabı gerçekten iyi ve mükemmel bir repertuardır. Sanat Tarihçilerine çok büyük yardım sağlayacağı gibi ondan en geniş ölçüde yardım görecekteler hiç şüphesiz müzecilerdir. Bu elkitabının yardımı ile müzelerine gelecek pek çok buluntuyu teşhis etme ve değerlendirme imkânını sağlayabileceklerdir. Kısacası bu kitap her müze kütüphanesinin vazgeçilmez bir yardımcısı olacaktır.

ziyaretimizde, bahis konusu eserlerin fotoğraflarının çekilmesine izin verildiğini belirtmiştik. Resimleri olmamakla beraber, adı geçen müzelerde bu çeşit eserlerin varlığına açık surette işaret edilmiş idi. H. B. başka eserlerin bibliyografyalarında en kısa notları bile referans olarak gösterirken bizim yazımıza işaret etmeyişi biraz hayretle karşıladık.

5 Arif Müfid Mansel, *İstanbul Müzesindeki kurşun lâhitler kolleksiyonu*, «*Türk Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi*» II (1934), s. 194-218, 309-310; ay. yazar, *Antikenmuseum zu Istanbul Katalog der Bleisarkophage*, «*Archaeologischer Anzeiger*» (1932) süt. 387-446.

II

Anadolu'dan bazı rölik mahfazaları

İlk yazımızda yirmi tane tam veya yalnız tekne veyahut yalnız kapaktan ibaret rölik mahfazasından bahsetmiştik. Sonradan rasladığımız on kadar eseri de bu ikinci yazımızla tanıtıyoruz⁶. Gerçekten rölik mahfazası olmaları çok şüpheli iki eseri de ihtiyat kaydı ile bu listemize ekliyoruz.

21. Silifke müzesinde rölik mahfazası teknesi (Res. 1) :

137 inv. numaralı bir teknenen ibarettir. Bunun bir rölik mahfazası olduğu tahmin edilebilir. 0 m. 20 boyunda, 0 m. 13 eninde ve 0 m. 10 yüksekliğinde olan teknenin derinliği bir tarafta 0 m. 06 olmasına karşılık diğer tarafta 0 m. 072 dir. Böylece dibi iki kademe halinde biçimlendirilmiştir. Kapağı olmadığından tipini kesin olarak tesbit edemediğimiz bu teknenin sadece ölçüleri bir rölik mahfazası olması ihtimalini ortaya koymaktadır⁷.

22. Silifke müzesinde rölik mahfazası (Res. 3, 4) :

3155 inv. numaralı rölik mahfazası iç içe iki kutudan meydana gelmiş olup, 1975'de Çaltı - Bozkır köyünde köylülerden alınmıştır.

6 Bu yazımızı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen, İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürü Necati Dolunay, Dr. Nezih Fıratlı ve Dr. Nuşin Asgari ile Tokat Müzesi müdürü Birsal Özcan, Adana Müzesi eski müdürü Dr. O. Aytuğ Taşyürek ve Silifke Müzesi eski müdürü (şimdi emekli) Mehmet Belen ile yeni müdür Orhan Gürman'a değerli yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

7 Silifke müzesinde taştan yontulmuş ve kilise biçiminde olan başka bir rölik mahfazası daha vardır. Gümüşden kilise modeli biçimindeki rölik mahfazaları dizisine giren fakat malzemesi bakımından onlardan ayrılan bu küçük eser ilgi çekici olmakla beraber, konumuz dışında kaldığından burada üstünde durulmamıştır. Böyle taştan küçük bir kilise biçiminde rölik mahfazaları VII-XVIII. yüzyıllarda Kafkasya'da yaygın olarak yapılmıştır. Bu hususda bkz. P. Cuneo, *Les modèles en pierre de l'architecture arménienne*, «*Revue des Etudes Arméniennes*» N.s. VI (1969), s. 233-281, lev. LXXVIII-CXVIII; kşl. E. Schütz, «*Orientalistische Literaturzeitung*» sayı 9-10 (1974) süt. 525. Üzerinde grekçe bir yazı da bulunan Silifke'deki kilise biçiminde olan rölik mahfazası ayrı bir araştırma olarak bu yılında işlenmiştir.

a — Kapağı ile tam bir halde olan rölik mahfazası küçük bir lâhit biçiminde olup, yumuşak bir taştan işlenmiştir. Lâhdin teknesi intizâmsız olup, uzunluğu 0 m. 157 ile 0 m. 155 dir. Dış yükseklik 0 m. 065 dir. Teknenin iç genişliği 0 m. 083 ve derinliği ancak 0 m. 03 olup, kapağı bağlayan 0 m. 015 derinliğinde bir kenet deliği de vardır. Bu tekneyi örten kapak ortasında 0 m. 063 yüksekliğinde olup, yukarı doğru genişler. Köşe akroterlerinden sadece bir tanesi kırıktır. Kapak alınlığında 0 m. 03 yükseklik ve 0 m. 025 genişliğinde bir haç işlenmiştir. Kapağın tam ortasında 0 m. 015 çapında bir de delik açılmıştır. Bu oldukça kaba işçilikli mahfazanın bir rölik kutusu olduğu kesindir. Çünkü kapağı üstünde, iyi sayılamayacak bir yazı ile şu ad kazanmıştır :

ΟΑΓΙΟC
ΖΑΧΑΡΙΑC

Böylece bunun bir aziz Zakharias rölikeri olduğu anlaşılmaktadır. Başta Vaftizci İoannes'in babası ile Tevrat Peygamberlerinden Zekeriya olmak üzere Ortodoks kilisesi en azından 10 - 11 aziz Zakharias tanımaktadır.

b — Bu rölik mahfazasının içinden kurşundan yapılmış daha ufak ikinci bir mahfaza çıkmıştır. Dip kısmı çürümüş ve yok olmuş durumda olan bu ufak kutu da kapaklıdır ve 0 m. 075 x 0 m. 055 ölçüsündedir. Bu kurşun kutunun özelliği kapağının dört köşesinde akroteri andıran dört küçük çıkıntının oluşudur. Böylece kurşun mahfaza da kendi başına lâhdi andıran bir kutu görünümündedir.

Silifke müzesindeki rölik mahfazası genellikle iç içe iki kab halinde bu tür kutular geleneğinin bir örneği olarak da ayrıca önemlidir. Nitekim Çırğa rölik mahfazası da aslında ilk bulunduğu dışında bir taş kutuya sahipti. Ancak bu ortadan kaybolmuş, sadece içindeki gümüş kutu kurtulmuştur.

23. Silifke müzesinde rölik mahfazası tekne parçası (Res. 2) :

Bu sadece mermer bir mahfazanın tekne kısmının bir parçasıdır. Dibi ile bir uzun kenarı ve bir dar kenarı sağlam bir halde olup diğer iki kenarı eksiktir. Uzunluğu 0 m. 42, genişliği 0 m. 17 ve

yüksekliği ise 0 m. 18 içinde derinliği ise 0 m. 10'dur. Sağlam parçalar üzerinde hiçbir işaret yoktur. Sadece dış yüzlerinde çepeçevre bir çerçeve (*moulure*)nin uzandığı görülür.

24. Adana müzesinde rölik mahfazası (Res. 5, 6) :

Bu küçük eser 1852 inventer sayılıdır. Kirli boz renkte bir taştan yontulmuş bir tekne ile kapağından meydana gelmiştir. Tekne içinden 0 m. 12 x 0 m. 9 ölçüsünde, kenar kalınlığı 0 m. 06 ve iç derinliği ise 0 m. 10'dur. Rölik mahfazasının dıştan uzunluğu 0 m. 25, genişliği 0 m. 22 ve yüksekliği 0 m. 19'dur. Kapağın ortada yüksekliği 0 m. 17'dir. Bir rölik mahfazası olduğunu tahmin ettiğimiz bu küçük eser, lâhit biçiminde olup kapağın köşelerinde akroterleri vardır. Fakat bunlar çok hafifçe belirtilmiştir. Üzerinde hiçbir yazı veya işaret bulunmamaktadır. Eski Adana müzesinde 1962'de görüp ölçülerini aldığımız bu rölikeri, yeni müzede aradığımızda bulmak mümkün olmamıştır.

25. Adana müzesinde rölik mahfazası teknesi (Res. 7, 8) :

Yeni Adana müzesinde, bahçede bir sütun başlığının üzerinde durmaktadır. İnavter sayısı 6-59, 973 olup, nerede bulunduğu öğrenilememiştir. Boyu 0 m. 44, genişliği 0 m. 27, yüksekliği ise 0 m. 31'dir. Çok iyi kalitede bir mermerden iyi bir işçilikle yontulan bu rölik mahfazasının teknesi, kalın *moulure*'ler ile altta ve üstte yatay çizgiler ile sınırlanmıştır. Bütün yüzlerin ortalarında birer çelenk içinde haçlar vardır. Çelenklerin altında, iki yana kıvrımlar halinde uzanan birer kurdela işlenmiştir. Adana rölikeri, bu tip küçük eserler arasında, sanat bakımından en iddialı olanıdır. İlk yazımızda bahsi geçen, Merzifon-Çorum arasında bulunan rölik mahfazasına (kşl. no. 9) benzemekle beraber ona nazaran daha klâsik bir ifadeye sahiptir. Her cephesinin ortasını süsleyen birer çelenk içine alınmış haç kabartmaları ile bu rölik mahfazası, Erken Hristiyan çağının çok kullanılan bir motifini tekrarlamakla beraber, büyük lâhitlerin küçültülmüş bir örneğini de teşkil etmektedir.

26. Fransa'da özel koleksiyonda rölik mahfazası (Res. 9-12) :

Bilindiği kadarı ile bu küçük eser Anadolu'da bulunarak Fran-

sa'da bir özel koleksiyona girmiştir. Buluntu yeri hakkında açık bilgi edinemediğimiz bu rölik mahfazasının aslını göremediğimizden ancak elde edebildiğimiz bazı resimlerinin yardımıyla kısa bir tarifini yapabiliyoruz. Eserin kapağının bir tarafı kırık ve eksik olmakla beraber biçimi hakkında hiçbir şüphe yoktur. Teknenin de dibi ve bir geniş yüzü eksiktir. Yan cepheler de parçalandıklarından tamir görmüştür. Rölikerin dibi olmadığından derinliği bilinmemektedir. Uzunluğu 0 m. 255, yüksekliği 0 m. 105, kapağın yüksekliği ise 0 m. 085 kadardır. İyi kalitede beyaz mermerden işlenmiştir. Teknesinde ve kapağının dış yüzlerinde bol sayıda kabartma olarak işlenmiş haçlar bir rölik mahfazası olduğunda hiç bir şüpheye meydan bırakmamaktadır. Tekne kısmı şimdiye kadar gördüklerimizden farklı olarak dip kısmında dar, yukarı doğru ise bombeleşerek daha geniştir. Teknenin kenarlarında ince bir kabartma şerit her cepheyi çepeçevre sınırlar. Teknenin cephesi ortasında, yuvarlak bir çerçeve içinde bir Malta haçı kabartması vardır. Ayrıca bunun iki yanında birer Lâtin haçı kabartması bulunmaktadır. Teknenin yüzünde ve üst kenarında ikişer olarak açılmış dört delik, kapaktaki dört delik ile bu rölik mahfazasının tekne ve kapağının aslında birbirine bağlı olduğunu belli eder. Hafifçe tekneden dışarı taşan kapak köşelerinde basık ve geriye doğru meyilli akroterlere sahiptir. Böylece bu rölik mahfazası da lâhit tipi kutular türüne girmektedir. Kapağın üstünde de kabartma olarak işlenmiş iki lâtin haçı vardır.

27. İstanbul Arkeoloji Müzesinde rölik mahfazası teknesi
(Res. 13) :

İnv. numarası 6255, Şehir içinde Koca Mustafa Paşa semtinde bulunmuş ve 20 Ekim 1969'da müzeye girmiştir. Beyaz, iyi kalite bir mermerden olan bu rölik mahfazası yalnız teknedен ibarettir ve bir köşesi noksandır. Geniş tarafındaki bir çatlak yapıstırıldığı gibi bu eksik köşe de alçı ile tamamlanmıştır. Üst kenarında üç tarafı dolaşan yiv, bunun başka rölikerlerde de olduğu gibi aslında sürgülü bir kapağa sahip olduğunu gösterir. Teknenin uzunluğu 0 m. 288, genişliği 0 m. 215, ve yüksekliği 0 m. 136 ölçüsündedir. 0 m. 010 derinlik ve 0 m. 012 genişliğindeki sürgü yivinden sonra teknenin esas derinliği ise 0 m. 10 dur. Teknenin dış yüzlerinde hiç bir süsleme ve hıristiyanlık işareti yoktur. Sadece uzunlamasına alt ve üst ke-

narda **moulure**'ler uzanmaktadır. Bu bakımdan Koca Mustafa Paşa rölik mahfazası, İznik'de Ayasofya'da bulunanı hatırlatmaktadır.

28. İstanbul Arkeoloji Müzesinde rölik mahfazası kapağı
(Res. 14-16) :

Mehmed Müzeci adlı antikacıdan satın alınan bu rölik mahfazası kapağı 25 Şubat 1965 tarihinde müzeye girmiştir. İnvanter numarası 5749'dur. Beyaz mermerden olan bu kapak akroterli olduğuna göre, küçük lâhid biçimindeki taş rölik kutularının tipik bir örneğine aittir. Tepesinde tam ortada bulunan etrafı bir halka ile çevrili 0 m. 014 çapındaki delik, bunun bir rölik mahfazası olduğunda hiç bir şüphe bırakmaz. Zaten iki dar yüzü ortalarında birer kenet izi de görülür. Böylece rölik kutusunun kilitlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kapak ekseri hallerde olduğu gibi sürgülüdür. Uzunluğu 0 m. 141, genişliği alt kenarda 0 m. 102, üst kenarda (akroterler hizasında) 0 m. 095 ve tam ortada yüksekliği 0 m. 052 ölçüsündedir. Kapağın dört köşesinde de küçük birer akroter vardır. Bunlardan biri tamamen kopmuş, ikincisi yarı kırık, diğer ikisinin ise sadece sivri uçları noksanıdır.

29. İstanbul Arkeoloji Müzesinde (Res. 17) :

İstanbul'da antikacı Faraç Üzülmüş tarafından müzeye hediye edilen bu rölik mahfazası 21 Haziran 1973'de müzeye girmiş ve 73 - 66 invanter numarasını almıştır. Bu koyu gri renkte bir taştan yontulmuş mahfaza tam olarak lâhid biçimli rölikerler grubuna girmektedir. Uzunluğu 0 m. 49, genişliği 0 m. 307, tekne yüksekliği 0 m. 21 ve iç derinliği 0 m. 13 ölçüsündedir. 0 m. 16 kadar yüksekliğinde olan kapağın iç tarafı oyulmamıştır. Ayrıca bu kapak sürgülü değil, tekne üst kenarındaki dişlere oturtmadır. Dışı ise, dört meylli bir ev damı şeklinde işlenmiş, mahya hattında 0 m. 027 genişliğinde bir şerit halinde düzlenmiştir. Bu şerit ortada 0 m. 095 çapında yuvarlak bir düz satıhla kesilmektedir. Bunun rölik mahfazasını ziyaret edenlerin dudaklarını veya parmaklarını değdirmesi için yapıldığına ihtimal verilir. Teknenin içi az oyulduğundan ve kapağın alt yüzü dolu bırakıldığından bu rölik mahfazası oldukça ağırdır. Tip bakımından ise, evvelce yayınladığımız ve yine İstanbul Ar-

keoloji Müzesinde olan, nereden geldiği bilinmeyen rölik mahfazası-
nın yakın bir benzeridir (kşl. no. 14, res. 14). Böylece Anadolu'da
kapağı ev damı biçiminde olan bir tipin de mevcut olduğu anlaşıl-
maktadır.

30. İstanbul Arkeoloji Müzesinde (Res. 18-20) :

Nerede bulunduğu bilinmeyen ve satın alınma suretiyle 28 Mart 1975'de müzeye giren bu rölik mahfazası, 75 - 60 invanter numaralıdır. Bizim esas konumuz olan küçük bir lâhit biçimindeki rölik kutuları sınıfına girmemekle beraber, içine bir rölik konulmak üzere yapıldığı muhakkaktır. Tekne ve kapak ayrı cins taşlardan ve çok kaba olarak işlenmiştir. Kapak sürgülü değil, oturtmadır. 0 m. 183 x 0 m. 155 ölçüsünde ve 0 m. 032 kalınlığındadır. Bunun 0 m. 01'i, kapağın tekneye oturması için yapılan dişe aittir. Granit gibi bir görüntüsü olan gri renkli kapağın iç yüzünde yontma izleri vardır. Köşelerinde hafif kırıklar bulunan kapağın dış yüzünde biri kare ikisi yuvarlak, 0 m. 01 kadar derinlikte üç çukur vardır. Bunlar herhalde kapağı tekneye bağlamak için kullanılan madeni kenetlerin yuvaları olmalıdır. Tekne daha açık renkli bir taştan (andezit?) çok kaba surette yontulmuştur. Uzunluğu 0 m. 181, genişliği 0 m. 152, yüksekliği ise 0 m. 11 ölçüsündedir. İç derinlik 0 m. 065 dir. Böylece teknenin iç çukurunun az olduğu dikkati çeker. Teknenin kenar kalınlığı da bu ölçüde bir kutu için fazla, 0 m. 032 dir. Uzun yüzlerden birinde iki, diğerinde ise, 0 m. 04 x 0 m. 027 ölçüsünde dikdörtgen biçimli ve 0 m. 019 derinliğinde bir çukur açılmıştır. Bunlar kapağın üstündeki üç yuvayı karşıladığına göre, kapağın bir taraftan tekneye yarım halka biçiminde iki menteşe ile bağlandığına öbür tarafından ise madenden bir kenetle kilitlendiğine ihtimal verilebilir. Bu taş kutunun hiçbir tarafında bir Hristiyan işareti yoktur.

31. Tokat müzesinde rölik mahfazası (Res. 21) :

Tokat müzesinde de tam durumda iki rölik mahfazası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Erbaa (eski adı: Herek) ilçesinin Kozlu bucağından gelmiş olup, 2 Şubat 1964'de 585/1 invanter sayısı ile müzeye girmiştir. Tekne ve kapağı tamam durumda olan bu

taş rölik mahfazasının tekne kısmı, 0 m. 361 uzunluğunda, 0 m. 235 genişliğinde ve 0 m. 14 yüksekliğindedir. Teknenin üst kenarında kapağı tutmağa yarayan diş vardır. Köşeleri akroterli, çift meyilli dam biçimindeki kapağın yüksekliği 0 m. 125'dir. Bu pek itinalı bir işçiliği olamayan küçük eserin bir rölik kutusu olduğunu isbatlayan işaretler, teknenin ve kapağın üzerine işlenmiş bulunan haçlardır. Teknenin bir dar yüzünde, kabartma olarak bir Lâtin haçı vardır. Kapağın da alınlığında oyma olarak yapılmış başka bir haç görülür. Böylece bu rölik kutusunda, Antik lâhitler geleneğinin son derecede sadeleştirilmiş bir biçimde sürdürüldüğü açıkça belli olmaktadır.

32. Tokat müzesinde rölik mahfazası (Res. 22) :

Tokat müzesindeki ikinci rölik mahfazası da yine Erbaa ilçesinden getirilerek, 9 Ocak 1974 tarihinde 74-34-74 inventer sayısı ile ve satın alınmak suretiyle müzeye girmiştir. Oldukça kaba bir işçiliği olan bu taştan oyulma mahfazanın da kapağı ve teknesi tamamdır. Çok ufak ölçülerde oluşu, bunun bir rölik kutusu olduğunda hiç bir şüpheye yer vermemektedir. Tekne 0 m. 085 x 0 m. 08 ölçüsünde ve 0 m. 06 yüksekliğindedir. Pek muntazam olmayan bir biçimde yontulan bu teknenin üstünü örten kapak, hafifçe taşmakta ve ölçüleri 0 m. 09 x 0 m. 086'yı bulmaktadır. Kapağın yüksekliği ise 0 m. 04'dür. Kapağın dört köşesinde rölik mahfazasının ölçülerine göre nisbetleri büyük olan dört akroter bulunmaktadır. Bu gösterişsiz ve kaba küçük eserin minyatür ölçüde bir lâhdi taklit ettiği görülmüştür.

Rölik mahfazası olmaları şüpheli bazı hristiyan lâhit tekneleri

33. İstanbul Arkeoloji Müzesinde tekne (Res. 23) :

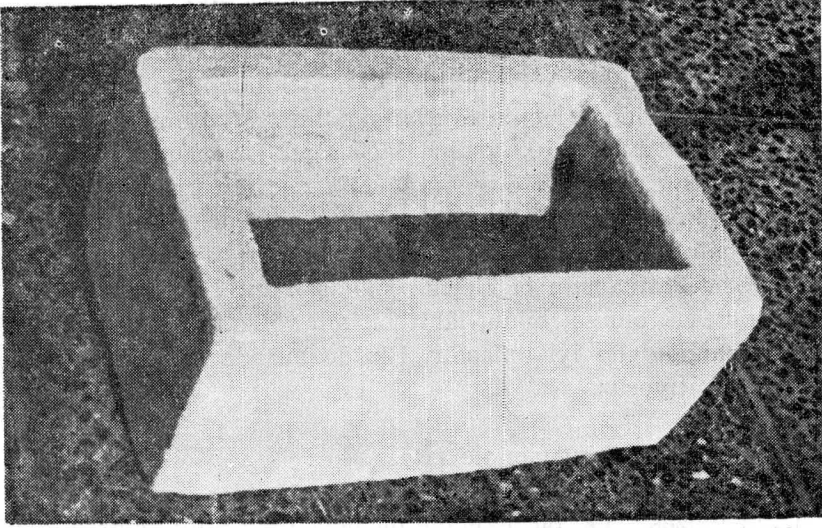
İstanbul'da Aksaray - Çapa arasında yol yapımı sırasında bulunarak E. Mamboury (1878-1953) tarafından müzeye teslim edilen bu tekne 14 Ağustos 1924'de, 4014 numara ile invantere geçirilmiştir. Kısa bir not halinde vaktiyle Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in bir yazısında anılan bu eserin rölik mahfazası olabileceği düşünülmekte ise de, biz buna pek ihtimal veremiyoruz⁸. Pembe renkte bir breşten

8 A. Müfid Mansel, *Erwerbungsbericht des Antikenmuseums zu Istanbul seit 1914*, «*Archaeologischer Anzeiger*» (1931) süt. 175, res. 3.

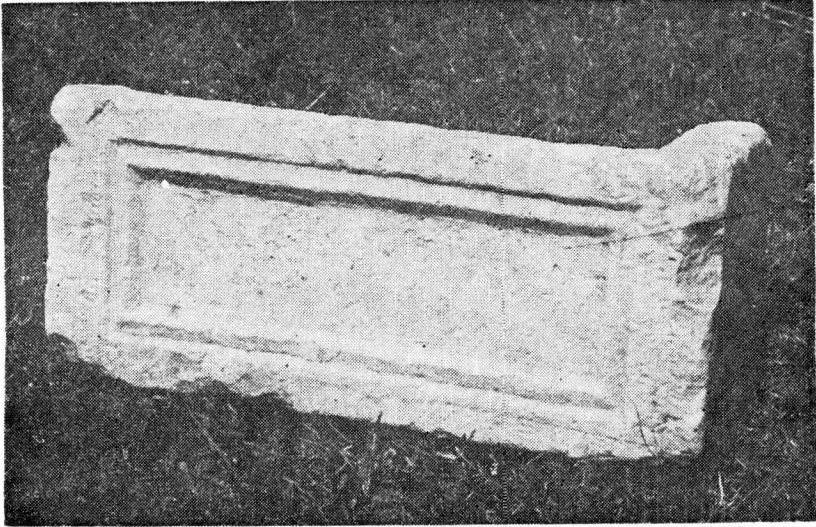
yontulan bu teknenin kayıp kapağı sürgülü olmakla beraber, ölçüleri bir rölik kutusu için fazladır. Uzunluk 0 m. 893, genişlik 0 m. 60 ve yükseklik 0 m. 293, iç derinlik ise 0 m. 22 kadardır. Dört yüzü de altta ve üstte **moulure**'ler ile sınırlanmış, herbir yüzün ortasına 0 m. 115 yükseklik ve 0 m. 102 genişliğinde birer Lâtin haçı kabartması işlenmiştir. Bu küçük lâhdin İstanbul'un geç antik ve erken hıristiyan çağında nekropolünün uzandığı bir bölgede bulunması, onun gerçekten bir rölik kutusu olması ihtimalini çok zayıflatır. Diğer taraftan rölik kutularının ölçülerini çok aşan bir büyüklükte olduğu da düşünülecek olursa, bunu, lâhit biçimli rölikerler gurubuna sokmanın zorluğu daha iyi anlaşılır. Biz de burada bu örneği ihtiyat kaydı ile tanıtıyoruz.

34. İzmit müzesinde tekne (Res. 24) :

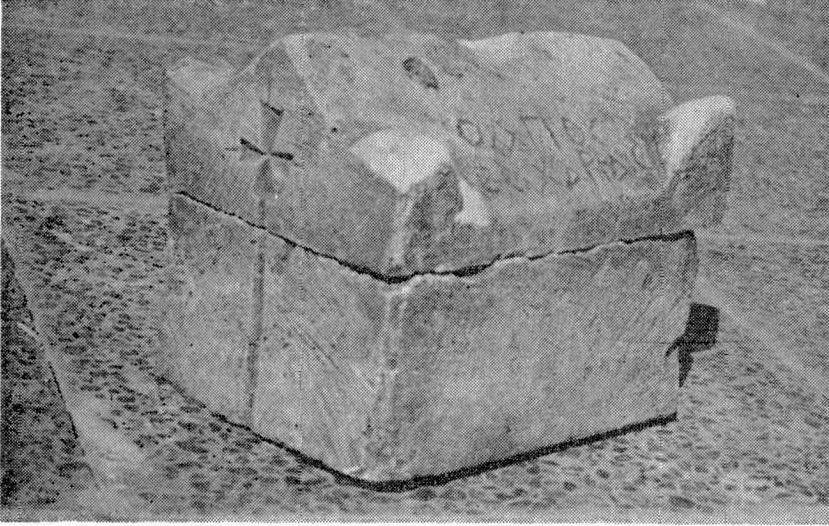
İzmit müzesindeki bu teknenin ölçülerini bir rölik mahfazası için fazla bulduğumuzdan, bu eseri de ihtiyatla bu listeye almak zorundayız. Gerede'nin Akçabay köyünden getirilerek, 18 Eylül 1973 tarihinde, 825 inventer sayısı ile İzmit müzesine giren bu teknenin dış ölçüleri, 0 m. 86 x 0 m. 64 ve 0 m. 50 dir. İç ölçüleri ise 0 m. 69 x 0 m. 46 x 0 m. 36'dır. Kalınlık ise 0 m. 08'dir. Üç cephesi çıplak olan teknenin sadece bir yüzüne üç rozet işlenmiş olup bunlardan ötekilerden biraz daha büyük olan ortadakinin içinde bir «Malta» haçı işlenmiş bulunmaktadır. 26.7.1978.

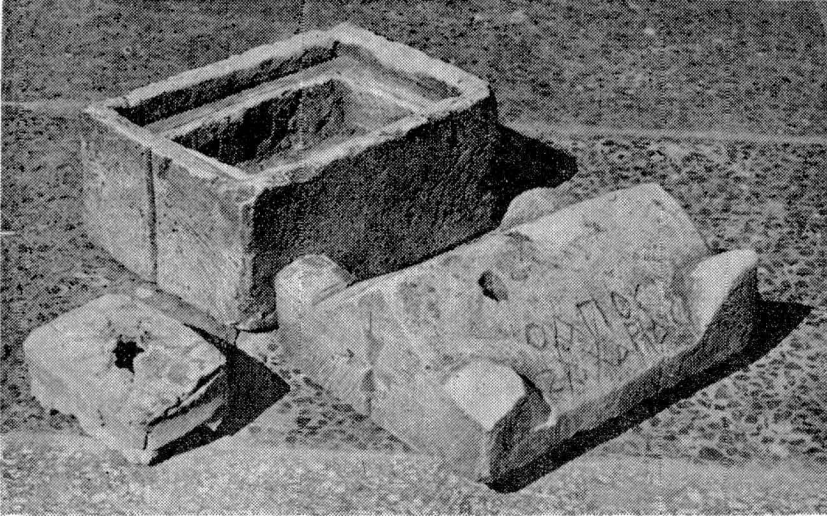
Resim 1. Silifke müzesinde tekne (İnv. 137).

Resim 2. Silifke müzesinde tekne parçası.

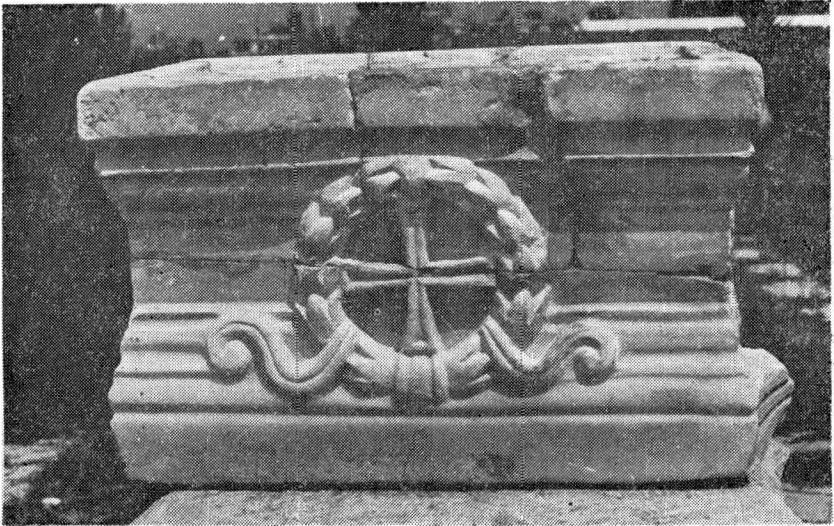
Resim 3. Silifke müzesinde röliker (İnv. 3155).

Resim 4. Silifke müzesinde röliker (İnv. 3155).

Resim 5-6. Adana müzesinde röliker (İnv. 1852).

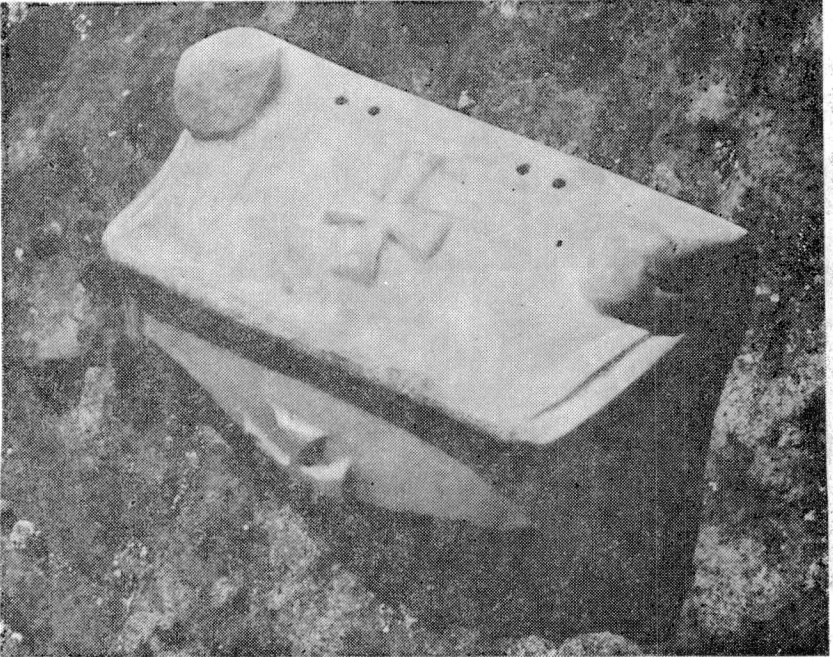
Resim 7. Adana müzesinde tekne (İnv. 6-59, 973).

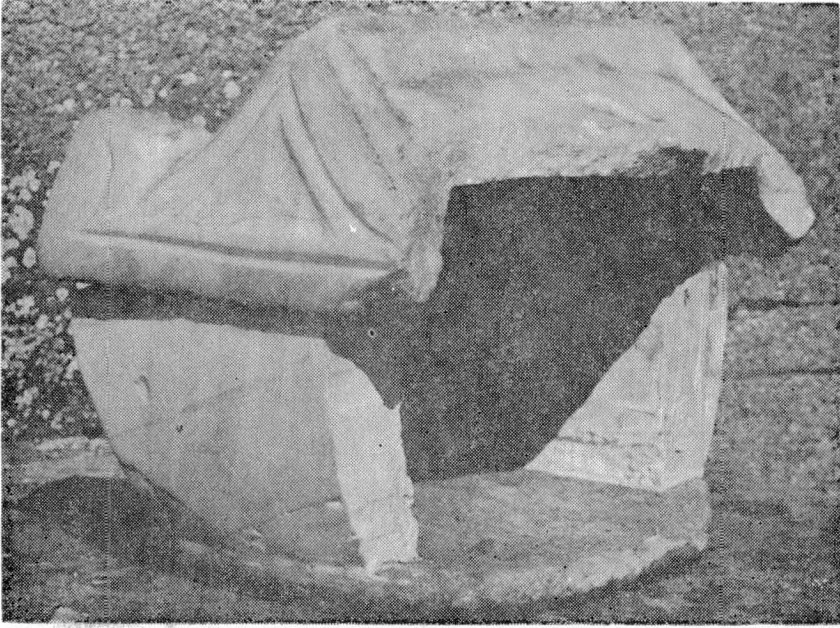
Resim 8. Adana müzesinde tekne (İnv. 6-59, 973).

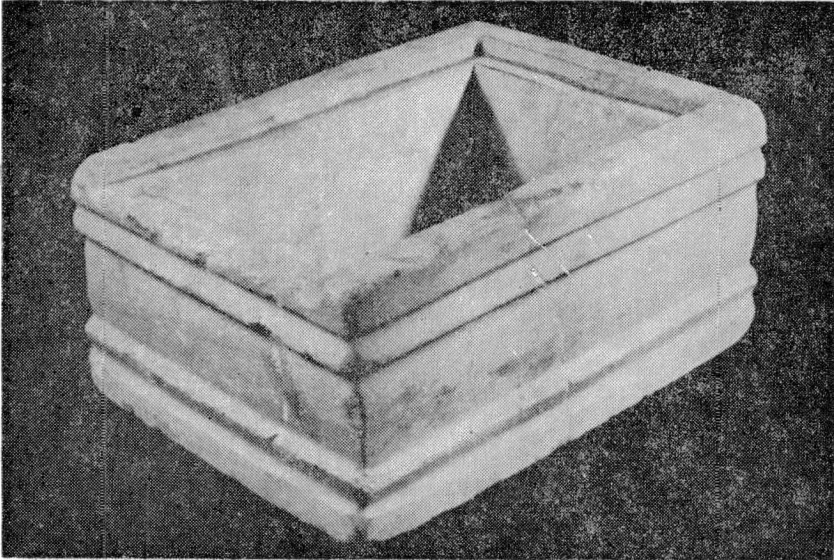
Resim 9. Fransa'da özel koleksiyonda rölike.

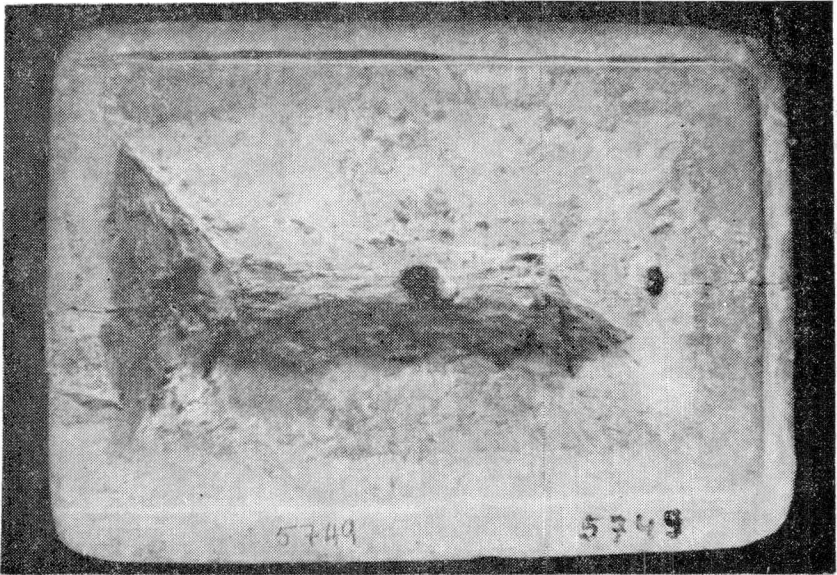
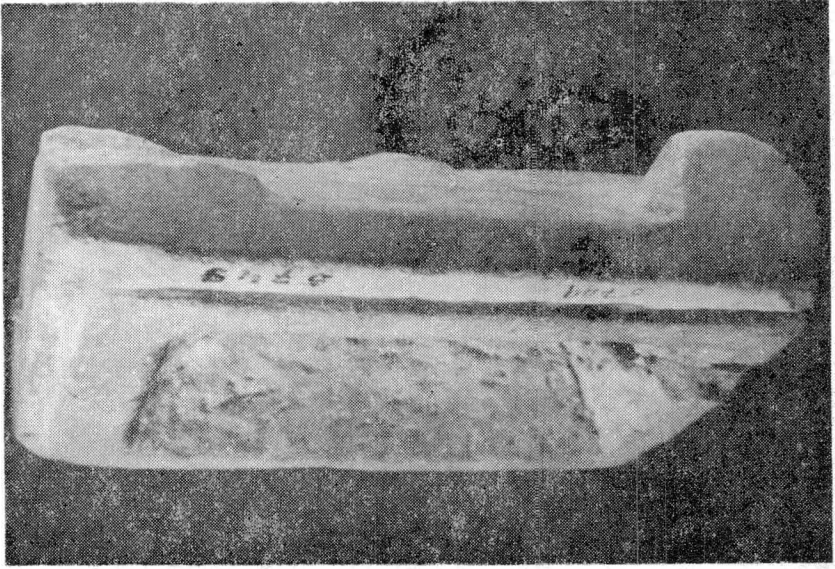
Resim 10-11. Fransa'da   zel koleksiyonda röliker.

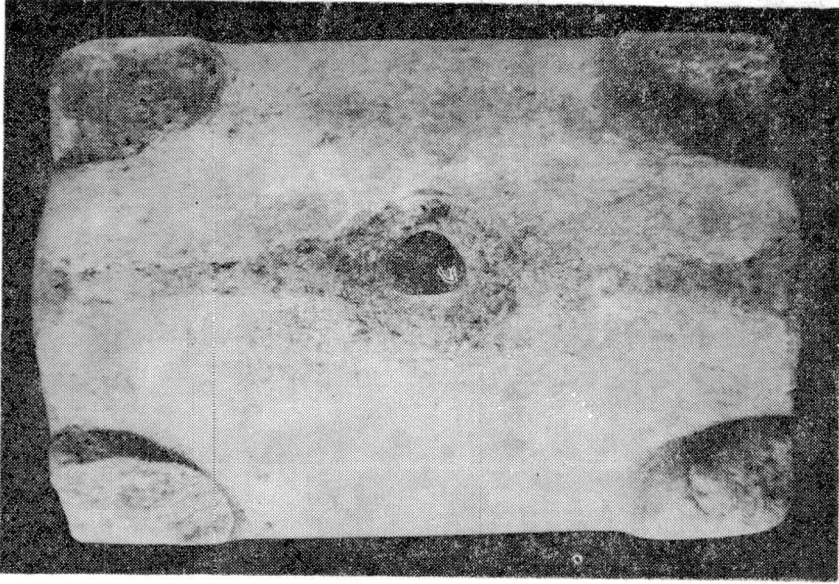
Resim 12. Fransa'da özel koleksiyonda röliker.

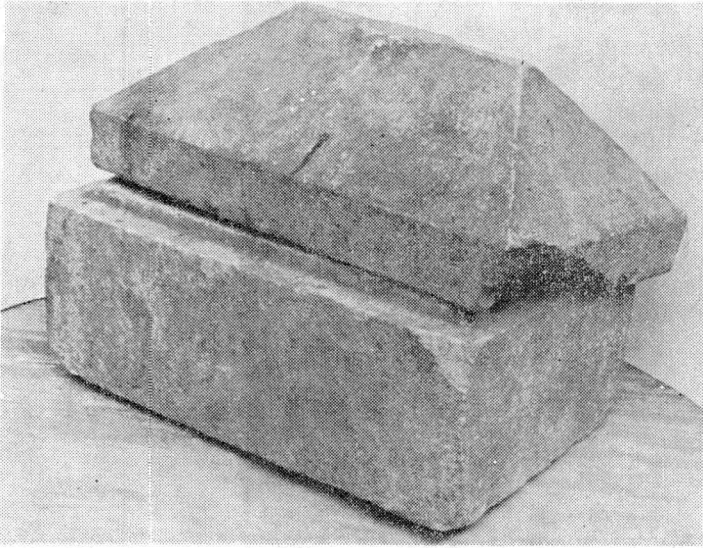
Resim 13. İstanbul Arkeoloji Müzesinde tekne (İnv. 6255).

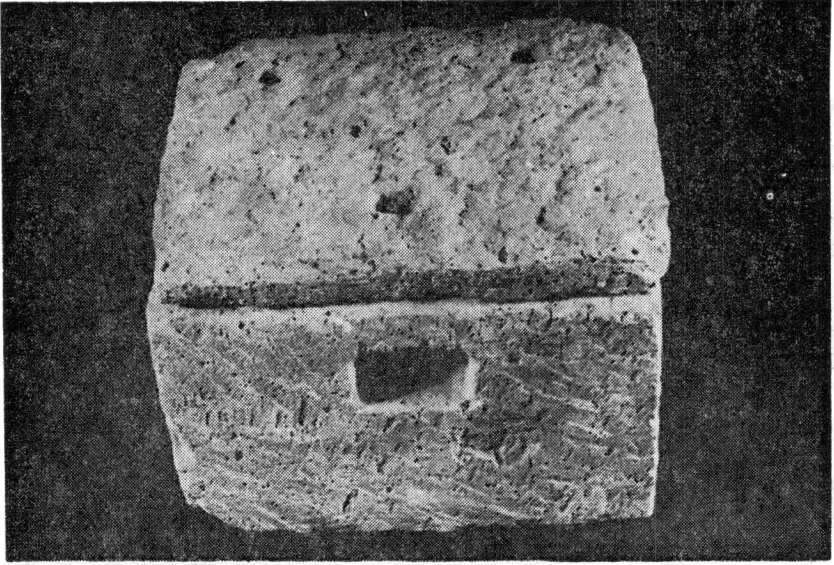
Resim 14-15. İstanbul Arkeoloji Müzesinde kapak (İnv. 5749).

Resim 16. İstanbul Arkeoloji Müzesinde kapak (İnv. 5749).

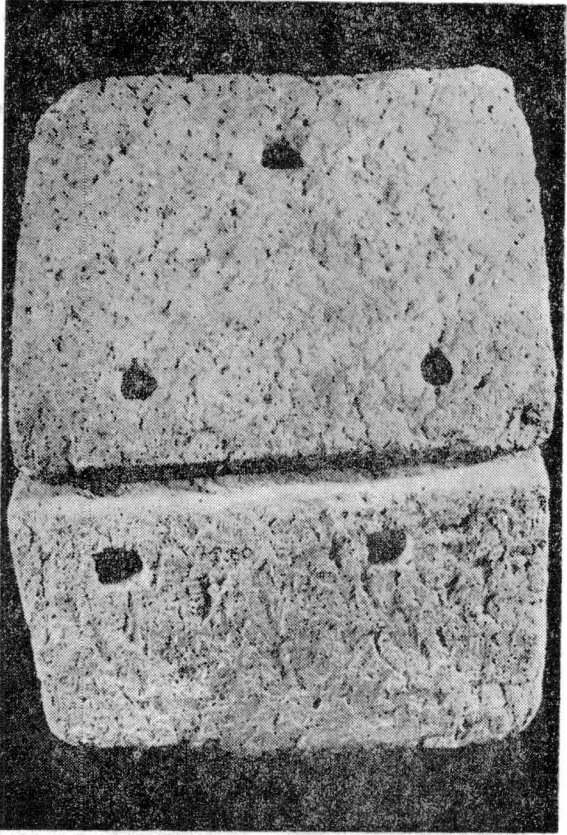

Resim 17. İstanbul Arkeoloji Müzesinde (İnv. 73-66).

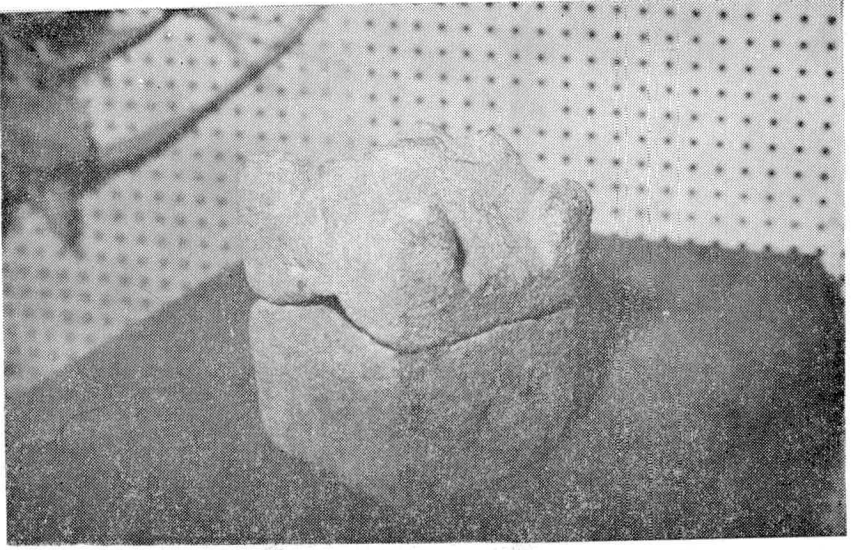
Resim 18-19. İstanbul
Arkeoloji Müzesinde
(İnv. 75-60).

Resim 20. İstanbul
Arkeoloji Müzesinde
(İnv. 75-60).

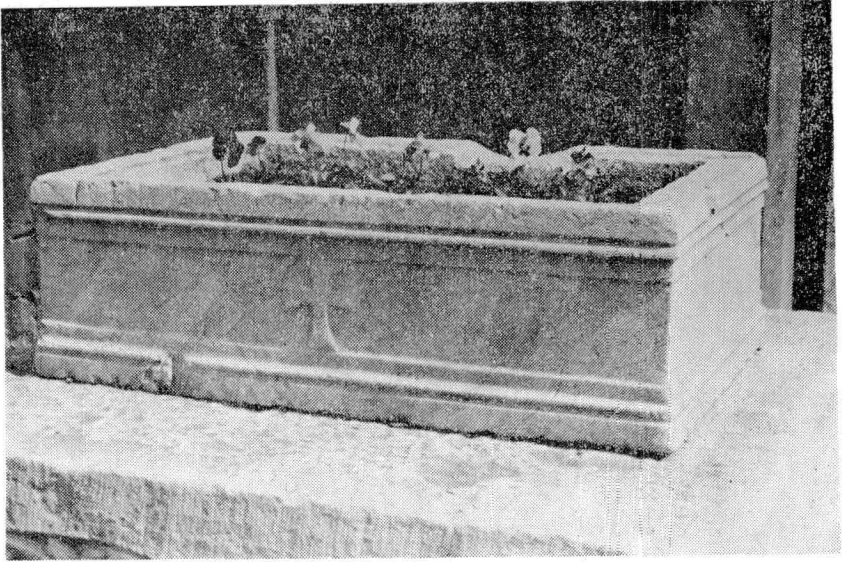

Resim 21. Tokat Mü-
zesinde röliker (İnv.
585/1).

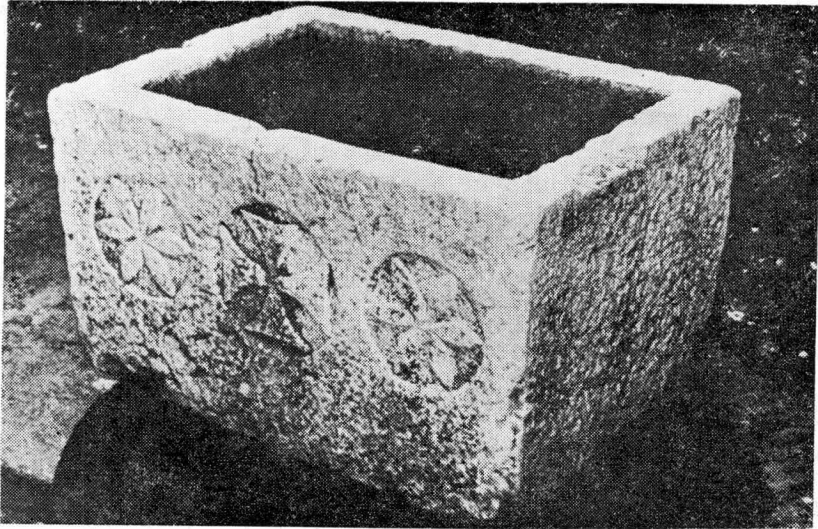

Resim 22. Tokat Müzesinde röliker (İnv. 74-34-74).

Resim 23. İstanbul Arkeoloji Müzesinde tekne (İnv. 4014).

Resim 24. İzmit müzesinde tekne (İnv. 825).

A BOOK ON RELIQUARIES AND SOME NEW RELIQUARIES FROM ANATOLIA

Semavi EYİCE

We have published an article about 9 years ago¹ and tried to introduce stone reliquary in the shape of an antique Sarcophagus most of which were found in Anatolia². Around the same time in

1 Semavi Eyice, *Anadolu ve İstanbul'da Lâhit Biçiminde Rölik Mahfazaları - Reliquaires en forme de sarcophage en Anatolie et à Istanbul*, «*İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yılığ*», 15-16 (1969), p. 19-145, Turkish and French, 32 plates.

2 While discussing in the above article the finding place of the chest of the marble reliquary No. 15 we treated with some reserve the statements made by those in the museum concerning its Cypriot origin, and recorded this with reservations (p. 137). We were later able to establish that this chest had been discovered during the excavations of the Church of St George carried out by the French in Istanbul in 1921. See: R. Demangel - E. Mamboury, *Le Quartier des Manges et la première région de Constantinople*, (Recherches Françaises en Turquie, 2) Paris (1939), p. 119, no. 21, pl. 148. The reliquary Inv. No. 2176 described under No. 20 in our first article was found at Silvan (formerly Meyyafarikin) in Eastern Anatolia. This is known to have been a very important Christian centre. As a matter of fact the ruins of two large churches were still standing in quite recent times, see: Gertrude L. Bell, *Churches and Monasteries of the Tûr Abdin and Neighbouring Districts*, (Zeitschrift für Geschichte der Architektur, Beiheft 9) Heidelberg, 1913 p. 30 ff. The reliquary displays provincial taste, and was very probably found in one of these churches, one of which was domed, the other basilical. Both structures have now completely disappeared. The reliquary No. 12 found in Zeyrek Mosque and mentioned in our first article as being preserved in Aya-sofya Museum was transferred to the Archaeological Museum in 1971. It is registered there under Inv. No. 71/136.

Austria, a big book was published written by H. Buschhausen. On the otherhand we have found in different places a few more reliquary belonging to the same group. In this second article after presenting Buschhausen's book we give the catalogue of the new samples we found or informed about.

I

H. Buschhausen's book on reliquaries

In 1971 a large book, constituting volume IX of the Vienna Research Series, was published jointly by the Byzantinistic Commission of the Austrian Academy of Sciences and the Byzantine Research Institute of the University of Vienna. This was written by Helmut Buschhausen, and was originally planned as a two-volume work covering «Late Roman metal *scrinia*» and «Early Christian Reliquaries»³. The published volume consists of the first part, and presents the reader with the catalogue section. In 1969, a few years before the publication of this work, we ourselves published a short article in the **Annual of the Archaeological Museums of Istanbul**, in which we drew up a catalogue of the reliquaries in the form of sarcophagi which we had encountered in the Istanbul Archaeological Museums and in various museums in Anatolia, and attempted an evaluation of these. This whole subject is now treated in the fullest possible way in Buschhausen's book. In the first part of this article we shall give a short description and analysis of his book, while in the second part we shall turn to some new reliquaries from Anatolia not included in our article of 1969.

The first volume of H. Buschhausen's work gathers together a number of scattered examples of *scrinia* and reliquaries. The se-

3 H. Buschhausen, *Die Spätromischen Metallscrinia und Frühchristliche Reliquiare, I. Teil: Katalog* (Wiener Byzantinischer Studien, ix) Vienna, 1971, 334 pages and 14+199 plates. Our first article on the same subject, was published in 1969 at «*Istanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*» (look footnote 2). In connection with H. Buschhausen's book we have prepared this second article during 1973 and has given it to Istanbul Archaeological Museums directorate. But it hasn't been published for 5 years so we have decided to take it back and publish it in «*Sanat Tarihi Yıllığı*».

cond volume will treat of various problems connected with these. As Prof. Dr. Otto Demus, the well-known Austrian expert on Byzantine art, points out in his short introduction, the fact that most of the pagan **scrinia** and all the Christian **scrinia** belong to the 4th century lends them an undeniable importance from the point of view of Christian iconography. The writer has attempted to compile a very comprehensive **corpus** by adding Christian reliquaries to these pagan and Christian **scrinia**.

Scrinium is a Latin term used in the Roman period to refer to a box for holding letters, papers or small objects such as women's toilet requisites. This type of box was later used in churches for the preservation of religious writings, thus taking on a religious character. Reliquaries, on the other hand, were used exclusively for the sacred relics of a saint. These boxes usually contained the bones of the saint and were known as **lipsanotheques**, from the Greek term **leipsana** meaning reliquary. In the terminology used in modern art history this type of object is referred to as a reliquary, the term **lipsanotheque** being confined to a certain type of receptacle. The famous Brescia casket, for example, is referred to as a **lipsanotheque**.

After a short introduction defining the area covered by the subject (p. 9-18), H. B. divides the catalogue section into three parts. The first part deals with metal **scrinia** of the Late Roman and Early Christian period (p. 21-172), the second with figured reliquaries of the Early Christian period (p. 173-260), and the third with ornamented or plain reliquaries of the Early Christian period (p. 261-326). At the end of the book, in addition to the 14 plates containing 70 line drawings, there are 199 plates, of which 104 refer to group A, 65 to group B and 30 to group C, containing a total of 709 photographs. The plates illustrate all the examples mentioned in the text, but unfortunately a number of them are too small and rather indistinct.

Scrinia are normally made of wood, with small bronze plates nailed on to the sides. H. B. confines himself to the 4th-6th centuries, and concentrates mainly on groups A and B. The author himself admits that group C is incomplete, and this is confirmed by the existence of the new examples we append to this article. H. B.,

however, promises a fuller treatment of group C in the second volume of his book.

Another point touched upon by H. B. is the link between the **serinia** of the Late Roman period and some reliquaries of the Early Christian period. According to the author the reliquary composed of thin silver plates found in the village of Çirga near Mut in Southern Anatolia in 1957 and now preserved in the Adana Museum, and a second reliquary found at Yablkovo near Hasköy (Haskovo) in Southern Bulgaria in 1962, can be accepted, on the basis of coin iconography, as the oldest specimens, and can be dated to the 4th century. As a matter of fact, these small objects, which would appear to be from the same local workshop and are very probably from Central or Southern Anatolia, are Christianised examples of an art of jewellery with embossed figures in **repoussé** technique, dating back not only as far as the Roman period but far beyond it. Figured compositions in this technique on fine gold or silver plates are well-known products of the Urartu civilisation in Eastern Anatolia.

H. B. devotes several pages of his short introduction to the parts of the church in which these reliquaries were found, a very important point for anyone engaged in Christian archaeology. The author gives a brief description of the various types of reliquary niches. In the Byzantine world these are almost always found in the **bema** under the altar, sometimes in quite a large cell (Studios, Khalkoprateia), sometimes in a very small niche or cavity. A small niche of this kind was found in the remains of a large church with quite richly decorated paving in the village of Kurt on the Izmit road in the vicinity of Istanbul.

In the small monographs on the objects he treats in greater detail in sections A, B and C of his catalogue, H. B. covers the following points :

1. Where the object is now preserved;
2. where and when it was found;
3. distinctive features of its finding place, and under what conditions it was discovered;
4. other remains unearthed together with the object in question;

5. publications concerning the objet⁴. After these references he gives a complete and detailed description of the object, together with a depiction of the decoration and figures as well as copies and transcriptions of any writings upon it. The most important subjects treated here are the decoration and figures on the objects, and the analysis of the iconography of the large compositions. The extensive field covered by this book and the number of examples introduced make a comprehensive analysis quite impossible here. I should merely like to point out that the relief decoration on fine (usually silver) plates is reminiscent of the lead sarcophagi, another type of funeral object, of which there is a very rich collection in the Istanbul Archaeological Museums⁵.

H. Buschhausen's book on Late Roman metal *scrinia* and Early Christian reliquaries is the first to offer a comprehensive survey of this wide field, and together specimens that are scattered over various parts of the world. On the other hand there are a number of boxes and reliquaries of the 4th-6th centuries that have not been included in this volume. The new specimens published in this paper show that others may well be discovered. Yet although H. B. has seen the previous article mentioned above he has omitted to mention the Kostendil reliquary we had the opportunity of examining in 1966, and which, although we were unable to take any photographs, we mentioned in a short note. Has he left it to the second volume? In that case it would be interesting to know the reason. H. B.'s book is, however, an excellent catalogue which will be of the greatest assistance to art historians and to workers in museums. This hand-book will undoubtedly facilitate the identification and evaluation of a large number of finds acquired by the

4 In the article referred to above we discussed the Sophia, Varna and Kostendil reliquaries (see p. 111-112 and p. 142), and mentioned that during our visit to these museums in 1966 we had not been allowed to take photographs of these objects. We were rather surprised that H. B. makes no reference whatever to our article while giving extensive references from other works.

5 Arif Müfid Mansel, *İstanbul Müzesindeki Kurşun Lâhitler Koleksiyonu*, «*Türk Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi*», 2 (1934), p. 194-218, 309-310; *Antikenmuseum zu Istanbul. Katalog der Bleisarkophage*, «*Archaeologischen Anzeiger*» (1932), col. 387-446.

museums, and, in short, will form an indispensable item in every museum's library.

II

Some new reliquaries from Anatolia

In our first article there were 20 reliquary samples, some of them were complete some were only chests or lids. In this second article we are introducing 10 more reliquaries which we met in later days and adding to this list⁶, just in case, 2 more artworks eventhough we doubt that they are reliquary.

21. Reliquary chest in the Silifke Museum (fig. 1) :

This consists of chest Inv. No. 137. Probably a reliquary. It is 20 cm. long, 13 cm. wide and 10 cm. high. The depth ranges from 6 cm. on one side to 7.2 cm. on the other. The base is thus in the form of two steps. As the lid is missing it is impossible to identify the type, but the dimensions suggest that it is a reliquary⁷.

22. Reliquary in Silifke Museum (fig. 3, 4) :

Reliquary Inv. No. 3155 consists of two boxes one inside the

6 I should like to thank all those connected with the Directorate of the Istanbul Archaeological Museums, and Mr Necati Dolunay, Dr. Nezih Fıratlı and Dr. Nuşin Asgari, Tokat Museum Director Bırsel Özcan, Adana Museum ex. director Dr. O. Aytuğ Taşyürek and Silifke Museum ex. director Mehmet Belen and the actual director Orhan Gürman in particular for their unfailing help and assistance.

7 In Silifke Museum there is another reliquary in the form of a church, but made of stone. Although this small object, which enters into the category of reliquaries in the shape of a church as far as form is concerned but differs from the others in material, is of considerable interest, it lies outside the scope of the present enquiry and has not been dwelt on here. Stone reliquaries in the form of churches were very commonly made in Caucasia in the 7th-18th centuries. See; P. Cuneo, *Les modèles en pierre de l'architecture arménienne*, «*Revue des Etudes Arméniennes*», N.S. VI, (1969), p. 233-281, pl. LXXVIII - CXVIII; cp. E. Schütz, *Orientalistische Literaturzeitung* No. 9-10 (1974), col. 525.

other, and was acquired in 1975 from inhabitants of Çaltı-Bozkır village.

a — This reliquary is complete with lid, and is in the form of a small sarcophagus made from soft stone. The chest of the reliquary is irregular in form, its length ranging from 15.7 to 15.5 cm. The height on the exterior is 6.5 cm. The inside of the chest is 8.3 cm. wide and only 3 cm. deep, with a clamp 1.5 cm. deep holding the lid. The lid covering the chest is 6.3 cm. high in the centre and widens out towards the top. Only one of the *acroteria* is broken. The pediment of the lid has a cross 3 cm. high and 2.5 cm. wide. There is a hole 1.5 cm. in diameter exactly in the centre of the lid. The receptacle is of rather poor workmanship, but the name carved in rather crude lettering on the lid shows quite clearly that this was a reliquary :

ΟΑΓΙΟC
ΖΑΧΑΡΙΑC

It would thus appear to have been the reliquary of a Saint Zacharias. There are ten or eleven saints of this name in the Orthodox Church, from the father of John the Baptist to one of the Prophets of the Old Testament.

b — This reliquary was found to contain a second, smaller receptacle, the base of which had completely eroded away. The lid measures 7.5 x 5.5 cm. A distinctive feature of this lead box was the presence of four small projections resembling *acroteria* at each of the four corners, lending the small box the appearance of a sarcophagus.

This reliquary in Silifke Museum is of a special importance as an example of the type of box containing two receptacles one within the other. When the Çirga reliquary was first found it had an outside container of stone, but this has been lost and only the inner, silver box has been preserved.

23. A piece of a reliquary chest in the Silifke Museum (fig. 2) :

This is a part of a chest of a marble reliquary. The bottom of it and one long and one short arms are preserved, the other parts

are missing. Length 42 cm. width 17 cm, and height 18 cm., the depth of the inside is 10 cm. There is no sign or design on the existing pieces. Only a moulure is seen framing the outer faces.

24. The Reliquary in the Adana Museum (fig. 5-6) :

This small object has an inventory number 1852. It is made of a buff colored stone consisting a chest and a lid. The chest is measuring 12 x 9 cm. from the inside, the thickness of the Side is 6 cm. the depth of the inside is 10 cm. The length of the reliquary from the outer face is 25 cm. its width 22 cm. and height 19 cm. The height of the lid at the centre is 17 cm. This small object which we believe that it is a reliquary., is in the shape of a sarcophagus with a lid consisting acroteria at the corners, shown very slightly. There is no sign or inscription on it. We had seen this object in the old Adana Museum in 1962 but we couldn't find it in the new Adana Museum when we looked for it.

25. Reliquary chest in Adana Museum (fig. 7-8) :

This stands on a column capital in the garden of the New Adana Museum. It is registered under Inv. No. 6-59, 973. The reliquary is 44 cm. long, 27 cm. wide and 31 cm. high. No information could be obtained regarding its finding place. This reliquary chest is carved from fine quality marble, and is surrounded by thick mouldings with horizontal lines above and below. On each face there is wreath containing a cross, with ribbons curling in both directions under each wreath. This Adana reliquary is the most outstanding of all these small objects from the artistic point of view. Although it closely resembles the reliquary found between Merzifon and Çorum which we discussed in our first article (see no. 9), it is much more classical in expression. The relief cross set within a wreath which decorates each face is a very common motif of the Early Christian period, and the reliquary constitutes a small replica of a common type of large sarcophagus.

26. Reliquary in a private collection in France (fig. 9-12) :

This small object was, as far as we know, discovered in Anatolia and acquired by a private collection in France. We have not been able to obtain any definite information as to its provenance, and as we have not seen the object itself we can give only a short description based on a few pictures. Although one side of the lid is broken and missing there is no doubt concerning the form. The base and one wide face are also missing. The sides have been restored by joining the fragments. As the base is missing the depth cannot be measured. The length is 25.5 cm., the height 10.5 cm., and the height of the lid as much as 8.5 cm. It is made from good quality marble. The large number of relief crosses carved on it leaves no doubt that it was a reliquary. The chest differs from those which we have already seen in being narrow at the base and widening out in a convex curve towards the top. On the sides of the chest, each face is surrounded by a thin relief strip, while the centre of the face of the chest is occupied by a Maltese cross in a circular frame, with a Latin cross in relief on each side of it. The four holes in the lid show that the chest and the lid of this reliquary were originally joined together. On the corners of the lid there are rather squat *acroteria*, projecting slightly outwards from the chest and sloping towards the rear. Thus this reliquary belongs to the category of receptacles in the form of sarcophagus. There are also two Latin crosses carved in relief on the lid.

27. Chest of a reliquary in the Istanbul Archaeological Museum (fig. 13) :

Inv. No. 6255. This was found in the Koca Mustafa Paşa district of Istanbul and acquired by the Museum on 20 October 1969. It is made from good quality white marble. Only the chest has been preserved, and one corner is missing. This missing corner has been restored with plaster, and a crack on the wider side has been similarly repaired. The groove surrounding three sides of the upper edge shows that this reliquary, like others of its kind, had been provided with a lid with a sliding bar. The chest is 28.8 cm. long, 21.5 cm. wide and 13.6 cm. high. The actual depth of the chest is 10 cm.,

with a groove for the sliding bar 1 cm. in depth and 1.2 cm. in width. The exterior is quite devoid of Christian symbols, or of any decoration apart from the mouldings running the length of the upper and lower edges. From this point of view the Koca Mustafa Pasa reliquary closely resembles the Ayasofya reliquary in Iznik.

28. Lid of a reliquary in the Istanbul Archaeological Museum (fig. 14-16) :

This reliquary lid was purchased from an antique dealer named Mehmed Müzeci, and acquired by the Museum on 25 February 1965. It is registered under Inv. No. 5749. The lid is of white marble, and the presence of acroteria indicates that it belongs to a typical of a reliquary in the form of a small sarcophagus. The hole 1.4 cm. in diameter surrounded by a ring in the centre of the top leaves no doubt whatever that this was the case. Moreover, there are two metal clamps in the centre of the narrow sides, showing that the reliquary could be locked. As usual, the lid is provided with a sliding bar. Its length is 14.1 cm., its width 10.2 cm. on the lower edge and 9.5 cm. on the upper edge at the level of the acroteria, and its height in the centre 5.2 cm. There is a small acroterium at each of the four corners. One of these is completely broken off, another half broken, while in the other two only the pointed ends are missing.

29. In the Istanbul Archaeological Museum (fig. 17) :

This reliquary was presented to the Museum by the Istanbul antique dealer Faraç Üzülmöz and registered under Inv. No. 73-66 on 21 June 1973. This reliquary is carved from dark grey stone, and does not entirely belong to the group of reliquaries in the form of a sarcophagus. Its length is 49 cm., the width 30.7 cm., the height of the chest 21 cm. and the depth inside 13 cm. Its height attains to 16 cm. with no groove on the inside. The lid rests on dentitions on the upper edge of the chest, and is without a sliding bar. The outside is in the form of a gabled roof with four sloping sides 2.7 cm. wide. This strip is interrupted by a flat round surface 9.5 cm. in diameter. This was probably made so that visitors to the reliquary could press their lips or fingers against it. As the inside of the chest is only

slightly hollowed out, and the loower surface of the lid has been left solid, this reliquary is comparatively heavy. As for type, it closely resembles the reliquary of unknown provenance now in the Istanbul Archaeological Museum which we described in our previous article (cp. No. 14, pl. 14). It would thus appear that a type of reliquary with the lid in the form of a sloping house roof existed in Anatolia.

30. In the Istanbul Archaeological Museum (fig. 18-20) :

This reliquary, of unknown provenance, was purchased by the Museum on 28 March 1975 and registered under Inv. No. 75-60. Although it does not belong to the category of reliquaries in the form of a small sarcophagus, which forms the real subject of this paper, there can be no doubt that it was made to house a holy relic. The chest and lid are of different types of stone, and are of very coarse workmanship. The lid rests on the chest without any sliding bar. It measures 18.3 x 15.5 cm., and has a thickness of 3.2 cm. Of this thickness 1 cm. belongs to the dentations made to receive the lid. The lid itself is of a grey stone resembling granite and has traces of chipping on the inside. The lid is slightly broken at the corners, and has three hollows 1 cm. deep, one square and two round. These must have been the sockets for the metal clamps used to fasten the lid to the chest. The chest is of a lighter stone (andesite?), and is of very coarse workmanship. It is 18.1 cm. long, 15.2 cm. wide and 11 cm. high. The inside is 6.5 cm. deep. The inner cavity is thus remarkably shallow, while the thickness of the side of the chest (3.2 cm.) is very great for a box of this size. On one of the long sides there is one, and on the other two rectangular hollows measuring 4 x 2.7 cm., with a depth of 1.9 cm. As these coincide with the three sockets on the top of the lid this would seem to indicate that the lid was fastened to the chest by means of two hinges in the form of a semi-circular ring on the one side and a metal clamp on the other. There are no Christian symbols on this stone box.

31. A Reliquary in the Tokat Museum (fig. 21) :

There are two intact reliquary in the Tokat Museum. The first

one is found in the Village of Kozlu in the district of Erbaa (old Herek) and recorded in the museum with the inventory number 585/1 and the date of 2 February 1964. The chest of this stone reliquary measures 36.1 cm. in length and 23.5 cm. in width and 14 cm. in height. On the upper part of the chest there is a sochle for the lid. The lid with acroteria on the corners and in the shape of a gabled roof is 12.5 cm. tall. This small object showing interior craftsmanship, has crosses on its lid and chest which prove that it is a reliquary. On the narrow side of the chest, there is a Latin cross in relief. On the frontal of the lid there is another cross made by growing. So this reliquary shows that the tradition of Antique sarcophagus is still continue in very simplified made.

32. Reliquary in Tokat Museum (fig. 22) :

The second reliquary in the Tokat Museum is again brought from the town of Erbaa and acquired by the museum in 9 January 1974 and recorded with the inventory number 74-34-74. This reliquary showing rude work, is intact, with its chest and lid. The small size of its size, leaves no doubt that it is a reliquary. The chest measures 8.5 x 8 cm. and 6 cm. in height. The chest is worked irregularly and lid the covering it, is a little bit bigger and measures 9 x 8.6 cm. The height of the lid is 4 cm. The four acroteria on the four corners of the lid are quite big according to the proportion of its dimensions. This simple and rude small object is a miniature copy of a sarcophagus.

Two doubtful chest

33. In the Istanbul Archaeological Museum (fig 23) :

This chest was found during roadworks between Aksaray and Çapa in Istanbul, and handed over to the Museum by. E. Mamboury (1878-1953) on 14 August 1924. It was registered under Inv. No. 4014. This object was mentioned some time ago by Prof. Dr. Arif Müfid Mansel in a short note to one of his articles⁸. The chest is

8 A. Müfid Mansel, *Erwerbungsbericht des Antikenmuseums zu Istanbul seit 1914*, «*Archaeologischer Anzeiger*» (1931) col. 175, fig. 3.

carved from pink breccia, and although the missing lid must have been fastened by means of a metal bar the whole is much too large for a reliquary. It is 89.3 cm. long, 60 cm. wide and 29.3 cm. high, with an inside depth of up to 22 cm. All four faces have upper and lower mouldings, and in the middle of each side there is a Latin cross 11.5 cm. high and 10.2 cm. across. The very large dimensions make it most unlikely that this was a reliquary, a view that is confirmed by the fact that this small sarcophagus was found in a part of the city occupied by a necropolis in the Late Antique and Early Christian periods. We have included it here with reservations.

34. A chest in the Izmit Museum (fig. 24) :

The dimensions of this chest is too large for a reliquary we added it to our list with precaution. It is brought to museum from the village Akcabay town of Gerede. It is recorded to the museum with a date 18 september 1973 and inventory number 825. The outer dimensions of this chest are 86 x 64 cm. and 50 cm. and its inner dimensions are 69 x 46 x 36 cm. The three faces of this chest are bare, and on only one face there are three rozettes and a Maltese cross in the middle rozette which is a little larger than the others. 26.7.1978.